

Het Aardappeloproer
28 juni – 5 juli 1917
10 doden en 108 gewonden

Fred Foppen

Amsterdam, maandagavond 2 juli 1917. Sara Vleesdraager, drie maanden zwanger van haar zesde kind, en haar man Mozes van der Glas hadden hun vijf kinderen van 2 tot 12 jaar in het huis aan de Laagte Kadijk 4 III naar bed gebracht. Rond negen uur 's avonds hoorde vader Mozes veel lawaai in de buurt van Kattenburg. Hij zei tegen zijn vrouw dat hij nieuwsgierig was en "eens even ging zien wat er aan de hand was". Er gebeurde die dagen van alles in de stad, er werd gedemonstreerd, er werd op straat gevochten en er werd geschoten. De Eerste Wereldoorlog duurde al drie jaar en hoewel Nederland neutraal was toonde de bevolking zich opstandig en ontevreden over de voedseltekorten. Er hing in heel Europa revolutie in de lucht.

Ruim een uur later was Mozes dood. In de krant staat onder het belerende kopje "ter waarschuwing voor nieuwsgierigen, die ook eens een kijkje willen nemen, diene de mededeeling dat de man die door een schot doodelijk getroffen werd, een eerzaam groentenventer was". Het kan natuurlijk zijn dat Mozes van der Glas op het verkeerde moment op de verkeerde plaats stond, maar de burgemeester heeft andere informatie, want in zijn nota over de ongeregelheden, die bekend zouden worden als het Aardappeloproer, staat dat twee "personen, resp. oud 38 en 18 jaar, werden getroffen op de luchtbrug over den spoorweg, naby het Mariniersplein. Van deze brug werd met steenen naar de militairen en de politie geworpen. De een overleed eenige minuten na de verwonding, de andere 4 Juli". De verslaggever van De Telegraaf was er bij en hij zag dat vanaf de brug stenen naar de politie en soldaten gegooid werden. Drie mannen renden de brug af, toen er op hen geschoten werd. Twee vielen. In de overlijdensakte van Mozes van der Glas staat dat hij op 3 juli om 00.30 dood is binnengebracht in het Binnengasthuis met een schotwond in de borst. De tweede dode was Johann Heinrich Metzler, zonder beroep, hij woonde bij zijn ouders in de Molukkenstraat 60. Met een schot in de buik werd Johann naar het Wilhelmina Gasthuis gebracht, waar hij een dag later overleed.

Mozes en Johann waren de eerste doden die vielen, nadat op 28 juni ongeregelheden waren uitgebroken, toen hongerige Amsterdammers een schuit met nieuwe aardappelen plunderden. In de nota van de burgemeester over deze ongeregelheden staat dat "het grootste deel van de bevolking der hoofdstad wat betreft de voorziening in tal van levensbehoeften zeer moeilijke maanden achter den rug had. Speciaal gold dit de voorziening met aardappelen, zowel wat de hoeveelheid als wat de hoedanigheid aanging". Boze huisvrouwen hadden op straat laten zien hoe muf die oude aardappelen waren. Ze knepen ze gewoon tot moes. De gemeente had bekendgemaakt dat er voor iedereen meer dan voldoende rijst tegen lage prijs te koop was, zodat er van hongerijsden geen sprake hoefde te zijn, maar de het gemeentebestuur had in al zijn regenteske wijsheid over het hoofd gezien dat het "werkmansgezin", zoals zij deze bevolkingsgroep noemde, helemaal geen rijst op tafel wilde. Aardappelen, en niets anders. De burgemeester zou in zijn nota ook opmerken, dat "hier een groote rol de moeilykheid speelde voor tal van huismoeders, om met de geringe middelen en de geringe ervaring en wetenschap, waarover zy hebben te beschikken, een rystmaal te maken, dat, speciaal wat vullingshoedanigheid aangaat, met een aardappelenmaal kan wedyveren". De gewone huisvrouw zei het wat plastischer, "als ik m'n man dat voorzet, krijg ik op me donder".

Eind mei hadden burgemeester Jan Willem Tellegen en de wethouder voor voedseldistributie Floor M. Wibaut aan de regering in Den Haag al laten weten, dat er niet genoeg aardappelen meer in Amsterdam waren en dat snel maatregelen van de regering noodzakelijk waren om de voorraad aan te vullen.

De regering zat in een spagaat, want aan de ene kant moest de bevolking voldoende aardappels krijgen, maar aan de andere kant waren die nieuwe aardappels ook nodig om aan Duitsland te verkopen in ruil voor steenkool, die weer van groot belang was voor de verwarming en voor de Nederlandse industrie. En, omdat Nederland neutraal was, moest dan ook een gelijke hoeveelheid aardappelen aan Engeland verkocht worden. Het gemeentebestuur van Amsterdam had al in mei 1917 voorspeld dat er als gevolg van deze regeringsmaatregelen onvoldoende aardappelen voor de bevolking zouden overblijven. Bovendien besloot de regering om de prijs van nieuwe aardappelen te verhogen van 9 naar 13 cent per kilo, dus een prijsverhoging van bijna 50%. Dat leidde tot protesten en plunderingen, staat in het rapport van de Amsterdamse politie, eind juni kwam het tot een grote uitbarsting, een week van gewelddadigheid die het Aardappeloproer wordt genoemd.

Het Aardappeloproer van dag tot dag

Donderdag 28 juni

Op de markt bij de Westertoren is het Aardappeloproer begonnen, toen huisvrouwen uit de Jordaan op die ochtend moesten constateren dat ze geen aardappels meer op hun distributiebonnen konden krijgen en dat die paar aardappels die er waren erg muf en oud waren. Aardappels waren trouwens al sinds 1915 op de bon. Er deden verhalen de ronde dat zwarthandelaren, de gehate OW-ers of oologswinstmakers, zich ten koste van de

arbeiders verrijkten met voedselspeculatie door in kelders grote hoeveelheden aardappels achter te houden. Er waren ook geruchten dat de paar honderd soldaten die in Amsterdam gelegerd waren om in deze oorlogstijd belangrijke oorlogsindustrieën, zoals de munitiefabriek *de Hembrug*, en de opslag van strategische voorraden, zoals van steenkool, te bewaken, wel nieuwe aardappels hadden gekregen. Iemand wist te vertellen dat er vlakbij de Prinsenstraat in de Prinsengracht een schuit lag vol met nieuwe aardappels, die bestemd waren voor het militaire garnizoen van Amsterdam. Op de wal lagen de mudzakken al klaar voor vervoer naar de kazerne, helemaal onbewaakt.

De vrouwen trokken op naar de Prinsengracht en ze haalden de boot helemaal leeg, volgens krantenberichten onder leiding van Bertha de Vries-De Hondt van de Revolutionair Socialistisch Vrouwenbond, die nauwe banden onderhield met David Wijnkoop, leider van de Socialistisch Democratische partij SDP, voorloper van de Communistische Partij Nederland, en fel tegenstander van de meer gematigde sociaal democraten van de SDAP,

vrouwen met hun boezelaars vol met aardappelen

zoals Wibaut, die als wethouder voor de distributie in het stadsbestuur zat. De politie kwam te laat. De vlam zat in de pan en een andere groep vrouwen bestormde het aardappelpakhuis van Ekkelmans op Prinsengracht 241. De politie dwong de vrouwen om de gestolen aardappels terug te geven. Andere aardappelgrossiers wilden aan de vrouwen laten zien dat zij helemaal geen aardappelen meer hadden. Grossier Bouwman liet aan de vrouwen zien dat hij zijn pakhuis op nummer 168 helemaal leeg was. Een grote groep vrouwen trok toen naar het gemeentehuis om te klagen dat ze op hun bonnen geen aardappels meer konden krijgen. En die paar nieuwe aardappels, die men kon kopen, waren veel te duur. Zeven vrouwen werden door wethouder en locoburgemeester D. Josephus Jitta en wethouder Wibaut ontvangen. Wibaut bevestigde dat er wel nieuwe aardappelen waren aangekomen, maar dat die voor de verkoop naar Duitsland en Engeland bestemd waren en deels ook voor het garnizoen, maar hij zou de regering meteen per telegram vragen om meer aardappels te sturen. Bovendien wilde hij een eind maken aan de speculatie en zwarthandel in levensmiddelen door deze in beslag laten nemen om ze door de gemeente te laten distribueren. De wethouders zeiden ook dat de Amsterdammers een paar dagen rijst en erwten zouden moeten eten, want daar was meer dan genoeg voorraad van. De vrouwen reagerden boos, "Wij willen geen rijst, wij willen aardappels en als we ze niet krijgen gaan we ze halen in het Entrepot".

De gemeente kwam met grossiers van aardappelen en eigenaren van aardappelwinkels, die om bescherming tegen overvallen hadden gevraagd, overeen dat zij hun voorraden oude en nieuwe aardappelen aan de gemeente zouden leveren en de gemeente zou dan de distributie ervan voor haar rekening nemen.

vrouwen bij een aardappelwinkel

Vrijdag 29 juni

Het transport van aardappelen naar de winkels en markten liep vertraging op tot zaterdag, maar toch verliep de dag verder rustig.

Zaterdag 30 juni

De distributie van de nieuwe aardappelen kon beginnen, maar tot woede van de huisvrouwen werd het rantsoen beperkt tot een magere half pond per gezin per dag. De ochtend begon trouwens al slecht met de arrestatie van een vrouw die een paar aardappelen had gestolen in een winkel op de Lijnbaansgracht. Toen buurtbewoners bij het politiebureau gingen demonstreren werd zij vrijgelaten. Een andere groep vrouwen ging naar het gemeentehuis om opnieuw te klagen dat ze op hun bonnen maar een half pond slechte aardappels, beurs en vol witte scheuten, konden krijgen. Een andere groep onder aanvoering van Neeltje Kist van de anarchistische Socialistische Vrouwenclub liep van de Dam in optocht naar de Rietlanden, waar wagons klaarstonden met aardappels, die naar Engeland verkocht waren. De vrouwen hadden er geen boodschap aan dat deze verkoop politiek noodzakelijk was als onderdeel van de Nederlandse neutraliteitspolitiek tussen Duitsland en Engeland. De inspecteur van politie Joosten, die de massa woedende vrouwen op zich af zag komen, besloot op eigen houtje om de aardappels te koop aan te bieden voor 13 cent per kilo. Toen ongeveer duizend kilo was verkocht gaf Hoofdcommissaris van Politie Th. M. Roest van Limburg bevel dat geen aardappels meer via de politie verkocht mochten worden.

Zonder al te hardhandig te willen ingrijpen was de politie gedwongen om aardappelwinkels in de zogeheten volksbuurten te beschermen.

De gemeente Amsterdam nam de rest van de aardappels in de wagons in beslag en zorgde ervoor dat deze aardappels in de gewone voedseldistributie werden opgenomen. De schuit met het restant aardappels zou voor distributie naar de Meermarkt in de Jordaan gesleept worden. Hoewel de politie de sleepbootkapitein had gezegd dat hij buitenom via de Buitensingelgracht uit het zicht van de vrouwen naar de Meermarkt moest varen, besloot de een beetje eigenwijze kapitein via de Nieuwe Vaart te varen. De vrouwen, die bij de Rietlanden geen aardappels meer hadden kunnen kopen, gooiden stenen naar de schuit. Politie te paard heeft toen waarschijnlijk voor het eerst geschoten, over de hoofden van de stenen gooiende vrouwen. De schuit met aardappelen werd onder politiebewaking die nacht afgemeerd in het Entrepotdok.

Zondag 1 juli

De schuit werd onder begeleiding van de politie overgevoerd naar de Meermarkt. De bewoners van Amsterdam werd aangeraden om “zich voorloopig zooveel mogelijk van het gebruik van aardappelen te onthouden”. Er was toch meer dan genoeg rijst en erwten!

Maandag 2 juli

's Middags was er om twee uur een demonstratie bijeengeroepen op de Dam met de strijdkreet, “Op vrouwen, ter vergadering tegen de aardappelnood, tegen de duurte”. David Wijnkoop sprak een paar honderd vrouwen toe, daarna trok de demonstratie van de Dam naar de Groenmarkt, maar in de Marnixstraat werd het aardappelpakhuis van Schippers geplunderd, ook dekschuiten in de Elandsgracht vol met bloemkolen moesten het ontgelden. Wijnkoop schrok kennelijk van de heftige reacties, hij riep de demonstrerende vrouwen op om naar huis te gaan. “Ik geef u thans de raad naar huis te gaan en uw mannen er toe over te halen, allen het werk neer te leggen”. Hij riep een nieuwe demonstratie bijeen op donderdagavond. Intussen hadden bootwerkers van de *Hollandse Lloyd* het werk neergelegd.

De demonstraties, die eerst redelijk rustig verliepen, begonnen uit de hand te lopen, toen het volgens de politie die middag niet meer voornamelijk vrouwen waren die demonstreerden, maar opgeschoten jongens die op een flinke rel uitwaren. De politie schoot op de plundersaars, die in paniek de geplunderde etenswaren op straat gooiden.

De situatie werd grimmiger. Betogers hadden gehoord dat er opnieuw wagons met aardappels op de Oostelijke Eilanden stonden, deze betogers waren via allerlei sluiptwegen bij de Handelskade gekomen en daar werden wagons opengebroken. De plundersaars, onder wie steeds meer jonge mannen, vaak met messen gewapend, raakten met elkaar in gevecht en veel aardappels werden in de strijd verpletterd. Politie sloegen met de blanke sabel op de demonstranten in. Velen van hen kwamen in het ziekenhuis terecht met snij- en steekwonden. De politie schoot ook met scherp over de hoofden van de betogers.

In het Algemeen Handelsblad staat het verhaal van de 12-jarige Frits Schutte uit de Oostenburger Middenstraat 7, die door een politiekogel in zijn hoofd werd getroffen, terwijl hij aardappels op het rangeerterrein bijeenraapte. “De kogel was zijdelings in het hoofd van Frits binnengedrongen en er acht centimeter verder naar boven uitgekomen. Het jongetje had niet lang te leven, hij braakte en bloedde uit zijn oor”, staat in de krant. Frits heeft de schotwond echter overleefd.

Burgemeester Tellegen vond in de loop van de middag na overleg met de Hoofdcommissaris van Politie dat de politie, die het in de voorgaande dagen heel druk had gehad, bijstand moest krijgen van militairen, eerst 300 infanteristen en in de loop van de nacht van nog een paar honderd infanteristen, die per trein in de vroege ochtend van 3 juli uit Haarlem op het Centraal Station aankwamen. De militairen zouden worden ingezet bij het beschermen van de havens en pakhuizen aan de IJ-zijde en het goederenstation aan de Doklaan. In geval van nood zouden ze de politie kunnen helpen bij mogelijke ongeregeldeheden op de Oostelijke Eilanden en in de Jordaan, waar volgens de burgemeester de bevolking onrustig was.

Een verslaggever van Het Volk schreef “Om vier waren wij er van getuige dat een menigte zich verzamelde voor het perceel Kleine Kattenburgerstraat 8, alwaar een varkensslager is gevestigd. De winkel was gesloten en nu verspreidde zich het gerucht dat de man een kelder vol spek had, maar dat niet wilde verkopen. Men probeerde winkel en kelder te openen en toen dat niet lukte werden met klinkers alle ruiten ingeworpen. Een groote patrouille van politie en militairen joeg de menigte met de wapenen uiteen. Een man wilde niet wijken; hij trok zich de kleeren open, sloeg zich op de bloote borst en riep: Doorsteek me dan maar. Hij werd toen met geweld verwijderd.”

In de loop van de avond werden de betogers teruggedreven naar Kattenburg, waar de voetbrug over de spoorbaan omgebouwd was tot een barricade van balken, stoeptegels en keien. Bewoners van de Czaar Peterstraat wilden naar de barricade gaan, maar de politie hield hen tegen. Jongens begonnen de met pistolen en karabijnen bewapende politie met stenen te bekogelen. Volgens krantenverslagen daagden demonstrerende vrouwen de politie en soldaten uit door hun blote borsten te laten zien, “Schiet maar”. Anderen vertelden dat soldaten toen ze het bevel kregen om op (of over) de demonstranten te schieten weigerden dit te doen. Sommigen zouden hun patronen uit hun geweer hebben gehaald, waarna hun officier de soldaten terugstuurde naar de kazerne. Deze militairen zouden onbetrouwbaar zijn, omdat ze in Amsterdam gelegerd waren en niet wilden schieten op hun bekenden. In sommige krantenberichten staat dat de burgemeester daarom extra soldaten van buiten Amsterdam liet komen, omdat zij wel op Amsterdammers zouden durven schieten. Of het waar is? In ieder geval is vaker melding gemaakt van mannen en vrouwen die met ontbloot bovenlijf de politie en soldaten tegemoet traden.

’s Avonds, zo rond negen uur, wist de menigte, die nu bijna uitsluitend uit jongens en mannen bestond, de hekken bij de *Hollandse Stoomboot Maatschappij* aan de Handelskade open te breken. Op het rangeerterrein stonden tientallen goederenwagons met aardappelen voor Engeland. Terwijl de demonstranten, van wie het aantal uitgegroeid was tot wel 6.000 mensen, de eerste goederenwagons openbraken, wist de politie de meeste wagons te verplaatsen. De verslaggever van De Telegraaf beschreef uitvoerig de strijd die in de nacht tussen 2 op 3 juli bij de voetbrug gevoerd werd. De politie en de soldaten hadden zich bij het Mariniersplein verzameld waar ze bij de Mariniersbrug de plunders wilden opvangen en dwingen om alle gestolen waar terug te geven. In de chaos en duisternis kwamen politie en soldaten bij de spoorwegovergang echter in de verdrukking, zodat bevel werd gegeven om in de lucht te schieten en toen dat niet hielp werd gericht geschoten op de stenengooiers op de voetbrug. “Op een gegeven oogenblik klauterden 3 jongens op de luchtbrug boven de spoorbaan en lieten een salvo steenen op de politie en soldaten neerregenen. Opnieuw werd een knetterend salvo afgegeven, thans in de richting van de luchtbrug. En in het donker zag men drie silhouetten scherp tegen den hemel afteekenen”. Toen zijn twee personen gedood: Mozes van der Glas, 38 jaar en Johann Heinrich Metzler, 18 jaar. “Deze personen werden getroffen op de luchtbrug over de spoorweg, naby het Mariniersplein. Van deze brug werd met steenen naar de militairen en de politie geworpen” staat in de nota van de burgemeester.

In de Jordaan werden die avond tussen de Rozengracht en de Elandsgracht bij de Groenmarkt, die toen opgesplitst was in de Meermarkt en de Aardappelenmarkt, dekschuiten en pakhuizen geplunderd.

Dinsdag 3 juli

De burgemeester vroeg om nog meer ondersteuning van de politie door militairen. De soldaten zouden in de loop van 4 juli per trein worden aangevoerd uit infanteriekazernes in Laren, huzaren van de cavalerie uit Voorburg en marechaussee uit Limburg. De burgemeester stelde vast dat de versterking van de troepenmacht groot maar noodzakelijk was, want hij wilde de militairen niet overbelasten en hij wilde ook snel bij ongeregeldeheden kunnen ingrijpen.

De meeste militairen werden gelegerd in een tentenkamp op het terrein van de Amsterdamse IJs Club op het Museumplein, terwijl anderen in het Concertgebouw onderdak kregen. De tenten hadden een opzichtige blauwe punt, vlakbij de onderdoorgang door het Rijksmuseum werd het eten voor de soldaten klaargemaakt, de paarden stonden vast aan de hekken rond het kampement. De infanteristen die in alle haast uit Laren waren overgebracht waren niet blij, want zij waren in de kazerne al bezig om hun spullen te pakken, omdat ze die week zouden afzwaaien.

militair kampement op het Museumplein met Rijksmuseum

In de ochtend van 3 juli was het redelijk rustig in de stad, maar in de loop van de middag, zoals de burgemeester rapporteert, “werd de toestand weder minder gunstig. Dit moet worden toegeschreven aan het organiseeren van protestwerkstakingen en aan de omstandigheid, dat het groote aantal misdadige elementen, hetwelk een groote stad als Amsterdam vooral in deze tyd herbergt, de kans schoon zag zich door plundering van winkels en magazynen te verryken. Straatbengels deden daaraan gaarne mede. Het aardappelenoproer veranderde geleidelijk in roof- en plunderbeweging”. Volgens de correspondent van de Nieuwe Rotterdamsche Courant had de eigenaar van Dick’s Schoenenmagazijn op de Rapenburg daar iets op gevonden. Hij had alleen maar linkerschoenen uitgestald. Hij wist trouwens ook te melden dat zakken met geroofde aardappelen tegen lage prijs op Kattenburg werden verkocht, “waaruit wel blijkt, dat niet alleen de honger de plundersaars tot hun daden gedreven heeft”.

De huzaren werden bij aankomst op het Centraal Station onmiddellijk doorgestuurd naar de Oostelijke Eilanden. Volgens de burgemeester betekende hun komst meteen het einde van de ongeregelde heden, terwijl in de Jordaan alleen politie en infanterie aanwezig waren. Daar vielen bij botsingen tussen demonstranten en politie vier doden: Cornelis Zijp, 16 jaar, Johannes de Haan, 17 jaar, Rins Cornelis Rinses, 17 jaar, Carel Frederik Johannes Schmersal, 19 jaar. “Allen direct gedood op de openbare straat, waar ongeregelde heden voorvielen”.

De politieke tegenstellingen in de kranten zouden steeds heftiger worden. In De Tijd stond dat “het eenvoudig een rooftocht was van brutaal en losbandig volk dat geleerd heeft van de overheid alles te kunnen vorderen, ook wat het niet heeft. Men neemt op de koop toe een partijtje juweelen mee uit een winkel. Men mishandelt politieagenten, valt militairen aan of verleidt ze tot ontrouw”.

Woensdag 4 juli

Het rantsoen van nieuwe aardappelen was die dag verhoogd naar een pond aardappelen en de prijs werd verlaagd van 13 naar 11 cent per kilo.

Die dag werden extra militairen per trein naar Amsterdam gebracht. Een trein uit Weesp vol met militairen moest enige tijd voor een rood stoplicht wachten, voordat hij Amsterdam kon binnenrijden. Een seinhuiswachter had de trein expres tegengehouden. Toen duidelijk was wat er aan de hand was is het sein op groen gezet. Later bleek dat seinwachter J. C. Alders lid was van de Internationale Anti-Militaristische Vereniging, die verbonden was met Wijnkoop. Alders werd ontslagen.

huzaren trekken door de binnenstad

Om de orde te handhaven had de burgemeester op dat moment naast de politie beschikking over 100 officieren en 5.000 manschappen.

In de Jordaan bleef het die dag onrustig, waarbij zo schrijft de burgemeester “de straatjeugd een grote rol speelde. In de namiddag trachtten ongunstige vrouwelijke elementen, woonachtig op de Oostelijke Eilanden, onrust te stoken in de Jordaan; echter met weinig succes, niet in het minst, wyl het optreden by de Jordaanbewoners niet in goede aarde viel en deze zelfs de Politie steunden”.

Bij een botsing tussen demonstranten en politie en soldaten op de brug bij de Berenstraat en de Keizersgracht schoten de militairen een salvo over de hoofden van de demonstranten in de richting van het Singel. Twee vrouwen die op de brug over het Singel in de verte naar de demonstratie stonden te kijken werden geraakt. Eén werd dodelijk getroffen: Johanna Gesina Eggers, 72 jaar. “Een vrouw, oud 72 jaar, stond te praten naby haar woning op de brug over den Singel. Getroffen door een verdwaalden kogel. Zy overleed 23 Juli”.

De correspondent van de Leeuwarder Courant heeft uitvoerig verslag gedaan van deze botsing die heeft geleid tot de dood van Johanna Eggers. “Hoewel de toestand gunstiger was dan de vorige avonden zijn nog heel wat botsingen uitgelokt, waarbij vele personen werden gewond door geweerkogels en andere wapens. Verschillende charges moesten worden gemaakt. Omstreeks acht uur 's avonds groeide de volksmenigte op de Gedempte Elandsgracht onrustbarend aan. De militaire post op de brug van de Lijnbaansgracht, voorafgegaan door een sterke politiemacht en een bereden patrouille van vier man, gewapend met karabijn en revolver, rukte vooruit. Er werden met de blanke sabel harde klappen uitgedeeld, terwyl ook eenige losse schoten vielen. De Lijnbaansgracht werd tot de Laurier- en Looiersgracht afgezet. De Gedempte Elandsgracht werd na eenige charges geheel schoongeveegd. Militairen en politie drongen tot de brug over de Prinsengracht naar de Berenstraat door, waar de menigte een vijandige houding bleef aannemen. Hoofdinspecteur Schaafsma, die bij de drogist Dreckmeier aan de Prinsengracht om assistentie wilde telefoneeren werd op eenige klinkers onthaald, die hem niet raakten. Toen de militaire patrouille onder bevel van luitenant Pot op de brug de menigte in de Berenstraat sommeerde uiteen te gaan en op deze sommatie wederom steenen door de lucht vlogen werd tot vuren en chargeeren overgegaan. Helaas vielen daarbij zeer noodlottige schoten. Twee wachtpatronen, door een sergeant en een korporaal afgevuurd, vlogen over de menigte heen door de Berenstraat, over de Keizersgrachtbrug, door de Wolvenstraat, over de Heerengrachtbrug door de Oude Spiegelstraat naar de brug over het Singel. Daar, waar het volmaakt kalm was, stonden drie vrouwen te praten. Plotseling fluit het door de lucht, een der vrouwen voelt iets langs haar rok heengaan, een tweede vrouw valt hevig bloedend neer en een derde slaat achterover. De kogel vervolgt zijn weg door de ruiten van de slijterij “De Gouden Appel” op den hoek van de Prinsengracht en de Raamsteeg, zonder daar verder schade aan te richten. Het blijkt dat de twee vrouwen ernstig gewond zijn. Burgers loopen naar de vrouwen toe om te helpen. De 72-jarige Johanna Eggers wordt onder zwaar bloedverlies binnengedragen in de fruitwinkel van “Zwart Jan” (Prinsengracht 328), waar zij huishoudster is. Een slagader in de kuit is doorgeschoten; dr. Bouman verleent eerste hulp en bindt de ader af. Anders was het arme oudje zeker doodgebloed. De 31-jarige Margaretha Lenoir is in het dijbeen geraakt. Zij werd door de Raamsteeg naar de drogisterij in de Rosmarijnsteeg gebracht, waar haar een voorlopig verband werd aangelegd. Een ziekenauto was spoedig ter plaatse en bracht de onschuldige slachtoffers naar het Binnengasthuis”. Ruim twee weken later zou Johanna Eggers toch nog aan complicaties van de schotwond overlijden. Zij zou het tiende dodelijke slachtoffer van het Aardappeloproer zijn. In sommige publicaties over het Aardappeloproer staat dat er negen doden zijn gevallen, men heeft kennelijk Johanna Eggers over het hoofd gezien, omdat zij twee weken na het Aardappeloproer is overleden.

De vakverenigingen riepen die avond hun leden op om zich niet te laten provoceren door de anarchisten om aan hun demonstraties mee te doen. “De moderne vakbeweging mag zich niet laten verleiden om andere wegen te volgen dan die zij zelf in het ware belang der arbeidersklasse acht”. Het Volk wist te melden dat de algemene werkstaking, die uitgeroepen was door Wijnkoop, mislukt was. Hooguit waren er wat stakingen op de Eilanden en in de haven bij de werf van Goedkoop en in de Artillerie inrichtingen aan de Hembrug, maar in de gemeentebedrijven werd niet gestaakt, hoewel de revolutionaire Federatie van Gemeentewerklieden sterk vertegenwoordigd was in het *Plaatselijk Revolutionaire Komitee* van Wijnkoop. “Het is ook veel makkelijker zich te bepalen tot ophitsing dan zelf mee te doen”, merkte de verslaggever van Het Volk fijntjes op. Nog pijnlijker voor Wijnkoop werd het toen Het Volk ontdekte dat enkele voormannen van de SDP, zoals de diamantbewerkers J. N. Loonstein en E. Speelman, rustig aan het werk waren gegaan.

Donderdag 5 juli

Op donderdagochtend werden nog eens 350.000 kilo verse aardappelen in Amsterdam afgeleverd. De aardappelenschaarste was voorbij. De vrouwen bleven weer thuis en het Aardappeloproer was eigenlijk over.

Die avond waren er nog wel schermutselingen op het Haarlemmerplein tussen stakers en werkwilligen van de munitiefabriek *de Hembrug* en de politie, maar dat was meer het gevolg van onduidelijkheid over de tijdelijke sluiting van de fabriek op bevel van de minister van Oorlog. Uiteindelijk zag de politie zich gedwongen om vuurwapens te gebruiken om de vechtende partijen uit elkaar te halen. “Sommige raddraaiers met verhitte drankgezichten gingen met ontblote borst voor de lopen van de geweren staan. Vooruit nou, waarom schieten jullie niet?”, schrijft politiecommissaris Voordewind, die de situatie zo dreigend vond dat hij bevel gaf om de vuurwapens te gebruiken. De gewonden en doden werden de bioscoop op de Haarlemmerdijk binnengebracht,

waar de directeur van de bioscoop besloot om de vertoning van de film gewoon voort te zetten, want hij was bang dat anders paniek zou ontstaan. Er zouden drie doden vallen: Hendrika Catharina Sturm, 17 jaar, Antoon Holshuijsen, 25 jaar, Johannes Martinus Schoeletter, 40 jaar. "Twee mannen staande voor hun woningen, gelegen aan straten, waar ongeregelde voorvallen. Een jong meisje zittende in een voorkamer achter een gesloten raam. De kogel boorde een gat door het raamkozijn van 2 dM. lengte, verwondde den verloofde van het meisje aan den linkerarm en haar in den buik. Zy overleed 6 Juli". Alle drie dus mensen die niets met de demonstraties te maken hadden.

In Het Volk staat een verslag van deze laatste politie acties. "Het Haarlemmerplein werd schoongeveegd. Nu werd de vervolging op den Haarlemmerdijk voorgezet tot aan de Haarlemmerstraat. Terwijl de kavallerie dat deed, trokken politie en infanterie de zijstraten in. In de Binnendommerstraat werd herhaaldelijk met scherp geschoten. Op den hoek van de Vinkenstraat werd halt gehouden en toen schoten de infanteristen lukraak de Vinkenstraat in. Bij dit wilde schieten vielen niet alleen gewonden, maar de spoorweglampenist J. Schoeletter, die met heel de zaak niets te maken had, werd dodelijk getroffen. Hij was onmiddellijk een lijk". Schoeletter stond met zijn vrouw in de deuropening van hun huis aan de Vinkenstraat 8 te kijken naar de vechtpartijen tussen politie en demonstranten. Bij zijn begrafenis waren veel leden van de Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel aanwezig. Peterse, de secretaris van de Bond, zei in zijn grafrede dat Schoeletter het slachtoffer was geworden van "het hondsche gezag, dat aan het volk, dat om brood vraagt niet anders geeft dan kogels en lood". Hij beloofde de dode die een harde werker voor de arbeidersklasse was geweest om op de ingeslagen weg voort te gaan.

De verslaggever van Het Volk was heel uitgesproken in zijn mening. "Gisteren ging de beweging die Amsterdam zoo sterk beroert steeds meer in de richting van roof- en plundertochten. Troepen vrouwen en mannen, rijkelijk aangevuld met benden opgeschoten jongens en meiden trokken rond om te pogen hun slag te slaan. Er waren zeer ongunstige elementen bij, die gewend zijn om van roof en diefstal te leven". In Het Centrum wist nog te melden, "en vele van de verwonden verkeerden, de een meer, de ander minder, onder den invloed van sterken drank".

De politieke strijd over de schuldvraag voor het Aardappeloproer was heftig. Het bestuur van de R. K. Volksbond schreef in De Tijd "waar blijven nu de schrijvers, die in de "Telegraaf" en andere bladen al eenige jaren het volk ophitsen? Worden zij getroffen door de kogels van de militairen? Immers neen! Zij blijven buiten schot". In Het Volk werden de arbeiders die lid waren van de in de Amsterdamsche Bestuurdersbond aangesloten vakverenigingen opgeroepen niet over te gaan tot plundering en roof. "Plundering en roof zijn geen wapenen waarvan denkende arbeiders zich bedienen. Dit is de anarchistische taktiek van vernietiging, die het proletariaat op den weg naar zijn bevrijding altijd heeft doen struikelen". Dit was duidelijk een aanval op Wijnkoop en zijn revolutionaire SDP. In De Tijd van een paar dagen later stond de vraag "Hadde men den heer Wijnkoop niet zoo zeer het vrije woord in het openbaar gelaten, als geschied is, hem niet zoo ruim de gelegenheid gegeven het volk op te hitsen, - wellicht ware het bij een gewoon relletje gebleven". De Haagsche Courant vroeg zich af of het zover gekomen was als de autoriteiten en vooral de politie veel eerder veel krachtiger hadden opgetreden.

Voor de tragische dood van Hendrika Sturm heeft veel aandacht gekregen. Zij zat met haar verloofde, de hospitaalsoldaat Jan Willem Du Pon, in de voorkamer van haar ouderlijk huis op de Brouwersgracht 169. Ineens een schreeuw, uit de reconstructie blijkt dat een kogel via het raamkozijn Hendrika in de buik had geraakt. Zij stierf als gevolg van een slagaderlijke bloeding. Het gerucht ging dat Hendrika zwanger was en dat ze de week erna zou gaan trouwen met Jan Willem. Haar vader Levinus en haar verloofde lieten in Het Volk weten dat Hendrika echt niet zwanger was. Bij haar begrafenis op de Nieuwe Oosterbegraafplaats waren honderden mensen aanwezig. Haar oom zei bij het graf "En gij, lieve nicht, die nu in de verderende groeve zijt neergelaten, die zoo plotseling van deze aarde zijt weggerukt, in het vooruitzicht eener gelukkige toekomst, gij, die boven de laster en de aantijgingen der wereld verheven zijt, rust zacht!"

In ieder geval kun je zeggen dat het Aardappeloproer op 5 juli 1917 op het Haarlemmerplein beëindigd is.

En hoe ging het verder

Het Aardappeloproer wordt in latere documenten ook het Aardappelenoproer genoemd.

Volgens de nota van de burgemeester zijn tijdens de dagen van het Aardappeloproer tussen 28 juni en 5 juli 1917 tien mensen gedood en 108 gewond. Verder zijn zeven winkels, vijf karren met etenswaar, vier goederenwagens, drie pakschuiten en drie pakhuizen geplunderd.

De feiten in dit verhaal zijn gebaseerd op de krantenberichten uit die dagen.

In de overlijdensakte van Mozes van der Glas, No. 5252 van 1917, staat dat zijn beroep huidenzouter was en niet groenteventer, zoals in kranten staat.

Mozelina van der Glas werd op 5 januari 1918 geboren, zes maanden na de dood van haar vader. Sara en drie van haar zes kinderen, Aaltje, Salomon en Mozelina, werden tijdens de Tweede Wereldoorlog in Auschwitz vermoord.

De tien slachtoffers, die gevallen zijn tijdens het Aardappeloproer, zijn

1. **Glas, Mozes van der**, 38 j., huidenzouter, schotwond in de borst, Laagte Kadijk 4, gewond en overleden op 3 juli 1917, akte 5252
2. **Metzler, Johann Heinrich**, 18 j., zonder beroep, schot in de buik, Molukkenstraat 60, gewond op 3 juli en overleden op 4 juli 1917, akte 5295
3. **Haan, Johannes de**, 17 j., loopknecht in een afbetalingsmagazijn, schotverwonding, Lijnbaansgracht 197, gewond en overleden op 3 juli 1917, akte 5263
4. **Rinses, Rins Cornelis**, 17 j., werkmans, schot in de hartstreek, Laurierstraat 187, gewond en overleden op 3 juli 1917, akte 5271
5. **Schmersal, Carel Frederik Johannes**, 19 j., werkmans, schot bij de hartstreek, 2^e Looiersdwarstraat 11, gewond en overleden op 3 juli 1917, akte 5273
6. **Zijp, Cornelis**, 16 j., electricien, hersenverbrijzeling door schotwond, Jacob van Lennepstraat 114, gewond op 3 juli en overleden op 4 juli 1917, akte 5291
7. **Schoezyetter, Johannes Martinus**, 40 j., spoorwegwerker, schot in de hersenen, Vinkenstraat 8, gewond en overleden op 5 juli 1917, akte 5321
8. **Sturm, Hendrika Catharina**, 17 j., geen beroep, schotwond in de buik, Brouwersgracht 169, gewond op 5 juli en overleden op 6 juli 1917, akte 5317
9. **Holshuijzen, Antoon**, 25 j., arbeider, schot in de lies en tetanus, Brouwersgracht 264, gewond op 5 juli en overleden op 14 juli 1917, akte 5537
10. **Eggers, Johanna Gesina**, zonder beroep, schot in het onderbeen en gangreen, Koestraat 3A, gewond op 4 juli en overleden op 23 juli 1917, akte 5683.

Later werd de vermeende insubordinatie van sommige soldaten door te weigeren om op demonstranten te schieten verklaard met de mededeling dat de soldaten in de chaos en het lawaai het bevel van hun commandant niet hadden kunnen horen.

De 12-jarige Frederik (Frits) Schutte, geboren op 29 augustus 1905, kreeg op 2 juli 1917 een kogel door zijn hoofd; hij heeft de ernstige verwonding toch overleefd en is op 18 december 1971 overleden.

De Meermarkt bestaat niet meer. Op die plaats, Elandsgracht 117, staat nu het Hoofdbureau van Politie.

Later zou worden geconcludeerd dat het Aardappeloproer niet het begin van de revolutie was, maar voornamelijk het gevolg was van uit de hand gelopen betogingen als gevolg van voedselschaarste. In de eerste dagen waren het vooral vrouwen die demonstreerden, maar vanaf 2 juli, zoals de burgemeester in zijn nota heeft geschreven, waren het "Straatbengels en misdadige elementen" die met de politie en de soldaten botsten. De burgemeester heeft ook een opsomming gegeven van de doden en gewonden: zes doden waren tussen de 16 en 19 jaar, vier tussen de 25 en 72, acht waren mannen en twee vrouwen, en van de 74 gewonden, die met naam en toenaam bekend zijn, waren 26 tussen de 11 en 19 jaar. Uit het overzicht van de burgemeester zou je kunnen afleiden dat vijf slachtoffers op het verkeerde moment op de verkeerde plaats waren.

Later werd ook vastgesteld dat er tal van beleidsfouten waren gemaakt waardoor het voedseloproer zo kon escaleren. Deze beleidsfouten zijn summier samengevat:

- *de regering in Den Haag had in mei 1917 traag gereageerd, toen zij wist dat er in juni een tekort zou ontstaan aan nieuwe aardappelen, omdat zij om strategische redenen de eerste nieuwe aardappelen verkocht had aan Duitsland en Engeland, terwijl er nauwelijks oude aardappelen op de bon te krijgen waren*
- *het was heel onverstandig om een schuit vol nieuwe aardappels bestemd voor het militaire garnizoen af te meren in het centrum van Amsterdam*
- *onverstandig was het ook om de schuit zonder politie of militaire bewaking te laten liggen*
- *het was onverstandig om de bevolking er niet op voor te bereiden dat de eerste nieuwe aardappelen naar Duitsland verkocht werden om steenkolen te kopen zodat de Nederlandse industrie kon blijven draaien, en dus ook naar Engeland om zo doende de Nederlandse neutraliteit veilig te stellen*
- *het was onverstandig en regentesk om tegen de betogers, die gewond waren om voornamelijk aardappels te eten, te zeggen dat ze dan maar rijst en erwten moesten eten, want die waren er wel in overvloed*
- *het was onverstandig om de sleepbootkapitein toe te staan om een boot met nieuwe aardappelen door het centrum langs de joelende betogers te laten varen*
- *de militairen waren tijdens de Eerste Wereldoorlog bewapend met zware oorlogsmunitie. Men was vergeten om hen tijdens de confrontaties met demonstranten lichter te bewapenen.*

Wethouder De Miranda zou het Aardappeloproer de kleine Russische revolutie van Wijnkoop noemen.

Wethouder Wibaut zou in 1933 zeggen dat de meeste doden gevallen zijn door politiekogels. Ook in het Archief van de Politie en in het Parool en ook in het boek van Politiecommissaris Voordewind staat dat de meeste doden door politiekogels zijn gevallen. Dit is opvallend, omdat vaak de schuld van de doden bij de soldaten is gelegd en dan ook nog bij soldaten die uit andere provincies kwamen en die wel bereid waren om op Amsterdammers te schieten.

In september 1917 zouden de moeder van De Haan en de weduws S. van der Glas-Vleesdraager en H. F. Schoeletter-Zwart een verzoek indienen bij de gemeente Amsterdam om ondersteuning of schadevergoeding wegens de onlusten. Het is niet bekend of ze een uitkering hebben gekregen.

In 1984 heeft de Vara met mensen gesproken die het Aardappeloproer hebben meegemaakt. Deze Oral History verhalen van bijna 70 jaar later zijn niet altijd betrouwbaar. Zo herinnerden mensen zich dat er tijdens het Aardappelenoproer helemaal niet geschoten is, en dat “vanaf 2 juli pakhuizen en winkels geplunderd zijn. De politie staat aanvankelijk machteloos maar op 5 juli wordt uiteindelijk hardhandig ingegrepen. De politie krijgt dan assistentie van het leger en de marechaussee. Er wordt met scherp geschoten. Er vallen negen doden en 114 gewonden”. De feiten: de plunderingen begonnen op 28 juni, er werd in avond van 2 juli door de politie met scherp geschoten, in de nacht van 2 op 3 juli kreeg de politie steun van militairen van buiten Amsterdam, de meeste doden zijn gevallen op 3 juli, dus voor het grootschalige ingrijpen van militairen de meeste doden waren al voor 5 juli gevallen, toen drie mensen door kogels van soldaten werden getroffen, het definitieve aantal doden was tien, en het aantal gewonden 108, van wie er 84 zijn geregistreerd.

In 2017 ter gelegenheid van 100 jaar Aardappeloproer heeft het kamerlid van de SP, Ronald van Raak, op YouTube een leuk verhaal verteld over het Aardappeloproer. Om zijn verhaal te ondersteunen is hij enigszins creatief omgegaan met historische feiten.

Ook in 2017 is gesuggereerd dat het Aardappelenoproer te maken had met de onrustbarende gestegen sterfte onder kinderen en volwassenen. Het aantal sterfgevallen was echter tussen 1910 en 1917 nauwelijks toegenomen, want hoewel in die jaren de kindersterfte zeer hoog was stond de verhouding tussen aantal overledenen en inwoners ieder jaar op een constante 1,3-1,4%. Pas in 1918, op het hoogtepunt van de Spaanse Griep, zou het percentage stijgen naar de 1,8% om in de jaren '20 weer te dalen naar de 1,3 %.

Bronnen

Algemeen Handelsblad, 4 juli 1917, p. 7; 4 september 1917, p. 11

Archiefbank: Archief van de Politie, zie Amsterdam-eerstewereldoorlog.nl

Burgemeester van Amsterdam, “Nota over de aldaar van 28 Juni – 5 Juli 1917 plaats gehad hebbende ongeregeldeheden”, No. 436, 10 september 1917

De Telegraaf, 3 juli 1917, p. 5; 12 juli 1917, p. 5; 11 mei 1920, p. 5

De Tribune, Rev. Soc. Volksblad, 12 juli 1917, p. 4; 13 juli 1917, p. 2

De Tijd, 3 juli 1917, p. 2; 5 juli 1917, p. 3; 12 juli 1917, p. 2

Het Centrum, 4 juli 1917, p. 1

Haagsche Courant, 9 juli 1917, p. 1

Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië, 6 juli 1917, p. 3

Het Parool, 7 november 1987, p. 24

Het Volk, 3 juli 1917, p. 3; 5 juli 1917, p. 2; 6 juli 1917, p. 2; 27 februari 1933, p. 13

Leeuwarder Courant, 5 juli 1917, p. 2

Nieuwe Rotterdamse Courant, 3 juli 1917, p. 1; 5 juli 1917, p. 2

Nieuwsblad van het Noorden, 6 juli 1917, p. 1

Ons Amsterdam, Het Aardappeloproer van 1917, nr. 44, juni 1922

Vara Radio, Het Aardappeloproer, 12 juni 1984

Voordewind, H., De commissaris vertelt: veertig jaren bij de Amsterdamse politie, p. 140, D. A. Daamen Uitgeversmaatschappij N. V., Den Haag (1949)

Stadsarchief Amsterdam, Alex van Reenen

Stadsarchief Amsterdam, Overlijdensaktes 1917 5122 t/m 5850

Stadsarchief Amsterdam, Statistiek doodsoorzaken met als oorzaak “schot(ver)wond(ing)” BSDA 00188000102 t/m 00188000108 (28 juni t/m 30 juni 1917) en 00189000001 t/m 00189000031 (1 juli t/m 31 juli 1917)

<http://www.amsterdam-eerstewereldoorlog.nl/item/394-2/>

<http://publiektribune.net/2015/07/05/5-juli-1917-einde-aan-het-aardappeloproer-van-amsterdam/>

<http://www.mokums.nl/aardappeloproer.html>

<https://www.nrc.nl/nieuws/2017/06/01/gericht-schieten-op-radeloze-vrouwen-10878150-a1561311>

www.onvoltooidverleden.nl/fileadmin/redactie/Aardappelnoed/Het_argument_van_de_vuistanne.pdf

www.tussentaalenbeeld.nl/A6ONE.htm

www.vandaagindegeschiedenis.nl/5-juli/

https://www.youtube.com/watch?v=aVz_V8MFTgY